

Obraz warszawskiej prasy konspiracyjnej i prasy powstańczej w latach 1939-1945.

Termin „warszawska prasa konspiracyjna” inaczej „prasa tajna” obejmował wszystkie gazetki, które wydawane były nielegalnie w Warszawie tzn. te, które pozbawione były akceptacji i wiedzy władz okupacyjnych. Łącznie na terenie Warszawy ukazywało się 552 tytuły prasy konspiracyjnej różnych organizacji, w tym politycznych, społecznych, społeczno-kulturowych i literackich ¹. Celem pracy jest zobrazowanie funkcjonowania prasy konspiracyjnej i jej usystematyzowania, która stanowiła podstawowy środek społecznej komunikacji i obejmowała swoim zasięgiem stricte Warszawę.

Prasa konspiracyjna powstała na skutek restrykcyjnych działań okupanta w zakresie słowa drukowanego, które zostało zniszczone wraz z przejściem całego przemysłu poligraficznego i przedsiębiorstw wydawniczych w tym Domu Prasy w Warszawie i innych warszawskich gazet. Jednym słowem nastąpiło zawłaszczenie aparatów prasowych i radiowych, a co za tym idzie całkowite przerwanie społeczeństwa od informacji, co więcej zgodną z realną sytuacją. Na dodatek okupant wydał specjalne rozporządzenia mające stanowić o tzw. prawie prasowym, zezwalające na funkcjonowanie prasy polskiej, jednakże w rzeczywistości aprobatę uzyskiwali nieliczni.

Konspiracyjna prasa warszawska odgrywała decydującą rolę w walce o zjednoczenie narodu polskiego, a także o dalszy ład i społeczno- polityczną strukturę przyszłej Polski. Stanowiła ponadto oś zmagania społeczeństwa polskiego z okupantem, ukazując faktyczną sytuację militarną na frontach II wojny światowej, a także eliminując szerzącą się w tzw. prasie „gadzinowej” propagandę, która dążyła ku przeświadczeniu w polskiej opinii publicznej o przemożnej sile Niemiec hitlerowskich. Jednakże zamierzenia okupanta, któremu zdarzały się potknięcia w działaniach zgoła nie powiodły się bowiem zmysł intelektualny Polaków jawiący się w umiejętnym czytaniu tekstów między wierszami, umożliwił dotarcie do sedna bieżących wiadomości dzięki wykorzystaniu prasy jawnej.

Warszawska prasa konspiracyjna pełniła przede wszystkim funkcję informacyjną nazywaną również komunikatywną, symboliczną, przedstawienia, a także wychowawczą określaną dodatkowo agitacyjno-propagandową, publicystyczną, instruktywną, oddziaływania

¹ Obliczenia własne autorki na podstawie książki W. Mroczkowski, H. Nowosad – Łaptiew, *Polska prasa konspiracyjna 1939 – 1945; Prasa Powstania Warszawskiego 1944: katalog*. Centralne Archiwum KC PZPR, Warszawa 1979.

². Głównym przeznaczeniem gazety było informowanie o bieżących wydarzeniach, a także kształtowania poglądów i określonych postaw wśród indywidualnych czytelników i grup społecznych. Dlatego organizatorzy i redaktorzy pism tajnych aktywnie pracowali ani chwili nie ustępując przy tym w wysiłkach, ażeby ze wzmożoną siłą oddziaływać na opinię społeczeństwa prowadząc prasę różnych rodzajów i ugrupowań politycznych.

Już w pierwszych dniach okupacji spontanicznie i w dynamicznym tempie zawiązywały się organizacje o zasięgu zarówno ogólnopolskim, jak i lokalnym posługując się przy tym różnymi kontaktami i więzami międzyludzkimi jak: środowiska wojskowe, organizatorzy życia kulturalnego, społecznego, gospodarczego i wiele przedsiębiorczych jednostek. To właśnie w tym okresie najaktywniej działającą warstwą społeczną była inteligencja, do której włączyć należy nauczycieli, wojskowych – oficerów i podoficerów, urzędników młodzież oraz tzw. wolne zawody itp. Oddziaływanie na ludzi i zajmowane przez nich określone stanowiska było długofalowym procesem, w którym oprócz prasy udział brały także inne środki masowego przekazu takie jak: radio, książka, ulotka, plakat, film.

Niemal w tym samym czasie, kiedy wybuchło Powstanie Warszawskie mogła ukazywać się prasa powstańcza, zważywszy iż Warszawa w okresie okupacji hitlerowskiej stała się najważniejszym punktem w działaniach polskiego życia podziemnego. Prasa ponadto była w dużej mierze kontynuacją pism powstałych jeszcze w okresie okupacji, a więc prasy konspiracyjnej, która zmieniła swoją strukturę na jawną. Jednakże niektóre tytuły prasy konspiracyjnej ustępowały miejsca nowym pismom powstałym po 1 sierpnia 1944 r. Łącznie wydawanych tytułów prasy powstańczej było 153 na obszarze Warszawy ³. Poszczególne tytuły prasy były wydawane przez organizacje, bądź też ugrupowania polityczne zważywszy, iż niektóre indywidualnie, inne solidarnie z organizacjami tożsamymi lub o zbieżnym zarysie. Prasa powstańcza zajmowała poczesne miejsce w przestrzeni walki z okupantem jednocześnie pełniąc wiele istotnych funkcji, pośród których najważniejsza to informowanie o przebiegu starć powstańczych i bieżącej sytuacji na frontach II wojny światowej, a poza tym na jej łamach toczył się dialog ideologiczny i zgrzyt polityczny. Wówczas na terenie walczącej Warszawy było wydawanych ponad 130 tytułów pism dzielących się na centralne i dzielnicowe, gdzie w tych ostatnich liczba była niepomniernie większa ⁴. W czasie Powstania

² S. Lewandowska, *Polska konspiracyjna prasa informacyjno-polityczna 1939-1945*, Warszawa 1982, s. 327.

³ Obliczenia własne autorki na podstawie książki W. Mroczkowski, H. Nowosad – Łaptiew, *Polska prasa konspiracyjna 1939-1945; Prasa Powstania Warszawskiego 1944: katalog*. Centralne Archiwum KC PZPR, Warszawa 1979.

⁴ J. Łojek, *Prasa polska w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980, s. 133.

ukazywały się tytuły prasowe o niejednolitej specyfice, pośród których były dzienniki, czasopisma, biuletyny, gazety ścienne, komunikaty radiowe, serwisy agencyjne, pisma drukowane i powielane. Były wśród nich pisma informacyjne, informacyjno-programowe, a także pisma o treści specjalnej, których wydawcami były głównie zgrupowania wojskowe, gdyż stronnictwa polityczne zaczęły działać trochę później. Najlepiej przygotowaną i najwcześniej rozpoczęła swoją działalność wydawniczą Armia Krajowa bowiem jej Biuro Informacji i Propagandy KG AK przed 1 sierpnia było efektywnie postępującym centrum wydawniczym, a kolejne miejsce zajęła Delegatura Rządu na Kraj.

Słynnym periodykiem konspiracyjnym był „Biuletyn Informacyjny” (AK), który jawnie ukazał się w drugim dniu walki, a więc (nr 35/242, środa 2 sierpnia 1944 r.), gdzie na pierwszej stronie umieszczono komunikat: „Dowódca Armii Krajowej dał rozkaz do walki z wrogiem”. Jednakże pierwsze informacje o sytuacji w stolicy dostarczał popołudniowy dodatek „Biuletynu” (nr 35/243). Pismo ukazywało się codziennie przez cały okres Powstania i dysponowało największym zasięgiem, a także nakładem na tle innych pism powstańczych sięgając 30 tys. egzemplarzy. Ostatni numer pisma (nr 103/310) został opublikowany po zakończeniu walk powstańczych z dniem 4 października.

Działalność wydawnicza obejmowała niemalże wszystkie rejony stolicy, a także jej mieszkańców. Zasięg publikowanych pism obejmował dzielnice, w których toczyły się największe boje, a było to Śródmieście, Stare Miasto, Żoliborz, Mokotów, w tym Śródmieście I Obwód; 1 – Stare Miasto; 1 – Żoliborz II Obwód; 1 – Mokotów V Obwód, rejony, jak też Ochota – 1 – Ochota IV obwód, w której działania wojskowe szybko dobiegły końca, a także Pragę – VI Obwód, gdzie nie była objęta walkami powstańczymi. Najliczniej ukazywały się pisma w obu częściach Śródmieścia Północnej i Południowej, gdyż w tych częściach miasta przeważały dogodne warunki wydawnicze ze względu na znaczną liczbę zachowanych na tym obszarze nie tylko drukarni, ale także papieru drukowanego i powielaczowego, co więcej można było pozyskać maszynę do pisania i powielacze, które znajdowały się w różnych instytucjach, biurach i sklepach. Tuż przed wybuchem walk przy ul. Wareckiej, w domu na tyłach dawnej Poczty Głównej, gdzie obecnie znajduje się budynek NBP w jednym z miejsc konspiracyjnych zgromadzono profesjonalną kadrę drukarską: maszynistów, monterów, drukarzy, zecerów. W rejonie Śródmieścia – Północ była produkowana przeważająca część czasopism powstańczych. W innych dzielnicach miasta warunki wydawnicze sprowadzały się do tego, iż używano powielaczy, maszyn do pisania, a niekiedy teksty przepisywano ręcznie.